

С. І. Поляков

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

РСДРП ТА БУНД: СПІВРОБІТНИЦТВО І ПРОТИСТОЯННЯ НА ЕТАПІ БОРОТЬБИ ПРОТИ РОСІЙСЬКОГО САМОДЕРЖАВСТВА

Автор висвітлює загальні та особливі риси розвитку загальноросійських та національних соціал – демократичних партій у Російській імперії на початку ХХ ст., об'єктивні причини їх суперечливої взаємодії, наслідки й практичні результати об'єднання РСДРП та Бунду. Ключові слова: РСДРП, Бунд, національні соціал – демократичні партії, автономія, федерація.

Автор освещает общие и особенные черты развития общероссийских и национальных социал – демократических партий в Российской империи начала ХХ ст., объективные причины их противоречивого взаимодействия, последствия и практические результаты объединения РСДРП и Бунда. Ключевые слова: РСДРП, Бунд, национальные социал – демократические партии, автономия, федерация.

The author examines the Russian Empire at the beginning of the twentieth century and traces the development of national social-democratic parties. He explores the grounds for their interaction, and describes the pragmatic consequences of the union of RSDWP and Bund. Key words: RSDWP, Bund, national social-democratic parties, authonomy, federation.

Російська імперія сформувалася як поліетнічна держава. Свою національну політику державна влада будувала на великодержавних принципах, які сіяли національну ворожнечу. Така політика була спрямована на русифікацію, викликала відповідну негативну реакцію з боку національних меншин, підкладала під загальнодержавну цілісність «бомбу уповільненої дії», яка рано чи пізно мала вибухнути.

Значна частина єврейського населення, якщо врахувати його досить високий інтелектуальний рівень і багаті історико – культурні традиції, не бажала миритися зі своїм принизливим станом, гостро реагувала на політику асиміляції й обмеження політичних та громадянських прав, перейшла в опозицію виявляла єврейська молодь, яка брала участь у різних формах революційної боротьби, навіть у найбільш радикальних її проявах. Якщо акцентувати увагу тільки на організаційно – партійному будівництві, то слід виокремити такі процеси: приєднання єврейської молоді

до загальноросійських політичних організацій та партій революційного характеру, у яких питома вага представників єврейського населення завжди була високою, а також створення самостійних єврейських національних партій.

Виразниками національних інтересів були саме національні партії. Національний характер партії виявлявся в тому, що провідне місце в системі партійних пріоритетів належало вирішенню національного питання як першої і необхідної умови для подальшої державної перебудови імперії. Ідея національного відродження відігравала важливу, якщо не визначальну, роль у процесі формування національних політичних партій [5; 6].

Науковці неодноразово підкреслювали, що переважна більшість національних партій соціалістичної орієнтації мала своїм історичним попередником законспіровані гуртки і групи 80–90-х років. Ці партії формувалися під прямим впливом, з одного боку, європейських, а з іншого – російських соціалістичних ідей, поглядів і традицій. Залежно від соціальних і культурних традицій народів, рівня економічного розвитку національних регіонів та ступеня модернізації життя етносів європейський або російський вплив відігравав більшу або меншу роль у процесі формування національних політичних партій. Наприклад, у Польщі, Фінляндії, Прибалтиці визначальним був європейський вплив. В Україні і Казахстані, на Кавказі більш вагомо відчувався російський вплив. Крім того, наприкінці XIX ст. в Росії, що було характерно і для багатьох європейських країн, широко розповсюджувалась ідеологія марксизму. Вона впливала на свідомість національної інтелігенції, показувала їй альтернативу ліберальній моделі розвитку свого етносу [4, с.261].

Роз'єднання національного руху за ідеологічною ознакою на політичні табори залежно від суспільного ідеалу (капіталізм або соціалізм) стимулювало більш динамічний розвиток національних політичних партій. Проте при наявності принципових ідеологічних розбіжностей вони часто–густо між собою солідаризувалися, коли мова йшла про національне питання, і в той же

час викликали незадоволення з боку своїх «ідеологічних побратимів». Замість співробітництва між загальноросійськими і національними партіями виникали відносини суперництва і протистояння. Практичні результати, наслідки таких суперечливих міжпартійних взаємин зумовлювалися вмінням партійних лідерів діалектично розв'язувати питання про співвідношення «соціального» і «національного», не перетворювати це співвідношення в дихотомію: або «біле», або «чорне».

В умовах Російської імперії процес національного партійного будівництва проходив нерівномірно. Перші національні політичні партії з'явилися саме в регіонах, передусім на північному заході і в Закавказзі, зі сталими і давніми традиціями визвольного руху. Різнилися і темпи партійного будівництва як такого. Воно значно просувалося вперед у тих губерніях, у яких соціальний та культурний рівень етносу був значно вищим, ніж в інших регіонах імперії. Партійні активісти жваво обговорювали проблеми теорії, вирішували питання стратегії і тактики, створювали організації, які мали більш–менш визначені критерії членства в партії. І навпаки, у регіонах з низьким рівнем національної самосвідомості населення політичне самовизначення, ідеологічна та організаційна диференціація проходили пізніше і повільніше. Певна асинхронність партійного будівництва, що склалася об'єктивно в масштабах імперії, загострювала боротьбу за особисте або партійне лідерство у визвольному русі взагалі. «Старі» партії, що виникли раніше, вчасно підхопивши „пальму першості”, будь–що намагалися міцно утримувати її в своїх руках, коли мова йшла про взаємини з «новими» партіями.

На II з'їзді РСДРП (1903 р.) при обговоренні питання про місце Бунду в партії представник ЦК Бунду М. І. Лібер – Гольдман заявив (цитуюмо мовою оригіналу. – Авт.): «Я констатую тот факт, что здесь обсуждается вопрос, нужна ли самостоятельная организация еврейскому пролетариату. Поднят странный вопрос, нужен ли Бунд вообще. Поднимают теперь подобного рода вопрос, поднимают этот вопрос на шестом году со времени основания Бунда,

после того, как он играл столь видную роль во всей истории нашей партии, могут лишь люди, родства не помнящие. (П р е д с е д а т е л ь п р о с и т б ы т ь с п о к о й н е е.) Я удивляюсь, что здесь история Бунда изображена таким образом. За время существования Бунда возникла прямо грандиозная картина еврейского рабочего движения. Революционная волна разлилась по всему району, где живет еврейский пролетариат; париев Бунд обратил в огромную революционную силу, но этого наши товарищи не видят. Нужно с горечью отметить, что правительство лучше оценивает результаты нашей работы, чем наши товарищи» [2, с.70].

Насправді обговорювалися зовсім інші питання, на що вчасно звернув увагу Л. Д. Троцький: «Я с удивлением слышал, когда т. Либер говорил о желании нашем уничтожить Бунд. Что это значит? Хотим ли мы уничтожить тех физических лиц, которые входят в организацию Бунда? Хотим ли мы уничтожить ту плодотворную работу по развитию сознания еврейского пролетариата, которую совершает Бунд и на которую напирал т. Либер? Или же мы хотим «уничтожить» в Бунде лишь специальную форму его положения в партии? Бунд, как единственный представитель интересов еврейского пролетариата в партии и перед партией, – или Бунд, как специальная организация партии для агитации и пропаганды среди еврейского пролетариата? Так может быть поставлен вопрос» [2, с.71]. Це лише один приклад гострої дискусії з принципових питань, які обговорювалися на з'їздах РСДРП.

Зарубіжні гості, представники братніх партій неодноразово підкреслювали суттєві особливості з'їздів російських есдеків. Загальний теоретичний рівень дискусій був доволі високим. Виступи вождів тривали годинами, і коли вони розглядали теоретичні питання, обґрунтовували свої позиції різними історичними фактами, аналогіями, то слухач відразу забував, що проходить політичний з'їзд. Це більш нагадувало зібрання викладачів вищих навчальних закладів або тривалий науковий спір. Але учасники були твердо переконані, що спочатку необхідно повно і остаточно з'ясувати

теоретичні проблеми, лише потім переходити до вирішення практичних завдань. І якщо вони на своїх з'їздах інколи доводили власне переконання до абсурду, то це можна пояснити не стільки особливостями російського інтелекту і темпераменту, скільки умовами російського визвольного руху. Він був підпільним, значною мірою пов'язаний з еміграцією, а вожді відірвані від безпосередньої практичної діяльності. На відміну від лідерів західноєвропейського робітничого руху російські вожді увесь свій час та енергію присвячували вивченню суспільних, філософських та економічних теорій [1, с.80].

І загальноросійські, і національні соціалістичні партії ставили за мету проведення системних реформ у всіх без винятку сферах суспільного життя. Що їх поєднувало? Перш за все вони були близькими за ідеологічною, теоретичною ознакою, тому що майбутнє Росії вони пов'язували не стільки з демократичною республікою, скільки з соціалізмом. Програмні положення передбачали побудову соціалістичного суспільства на основі революційних перетворень. Складність співвідношення «соціального» і «національного» полягало в тому, що і загальноросійські, і національні партії однаково визнавали необхідність вирішення і соціального, і національного питання. Але... Загальноросійські партії першочергового значення надавали соціальному питанню, вирішували національне питання у контексті соціалістичного ідеалу в цілому, вважаючи, що визволення націй є природним результатом перемоги демократії і соціалізму. Отже, пріоритет соціального питання не можна розцінювати як ігнорування національного питання як такого. Хоча слід визнати, що сам по собі такий пріоритет викликав певну тривогу в тих, хто віддавав перевагу «національному», а русифікаторська політика самодержавства лише посилювала їх занепокоєння.

У російських соціал – демократів викликало тривогу інше: спроби бундівців виражати інтереси єврейської нації всупереч декларованим ідеологічним принципам, що кваліфікувалося як пряма загроза

інтернаціоналізму, єдності трудового народу різних національностей у боротьбі за соціалізм.

У практиці буржуазних держав нового часу можна було знайти декілька варіантів улаштування етносами свого національно – державного ладу, починаючи з культурно – національної, національно – територіальної автономії і закінчуючи незалежними національними державами або федераціями незалежних держав на основі географічної чи історико – культурної спільності. З урахуванням поліетнічності Російської держави, темпів насильницької русифікації не складно було усвідомити, що в «дорожню карту» для вирішення національного питання в російських умовах могли увійти не тільки вимоги рівноправ'я всіх націй у демократичній державі, а й вимоги сформування автономного утворення або створення самостійних незалежних держав поза межами Росії з перспективою їх об'єднання у федерацію на добровільній і рівноправній основі. Навіть у випадку перетворення Росії в демократичну державу вона могла і не увійти в цю федерацію, якщо б Росія спробувала нав'язати свою волю іншим самостійним державам – суб'єктам федерації. Результат для соціалістів – інтернаціоналістів невтішний: Росія і федерація виступатимуть антиподами. Така логіка мислення віддзеркалювалась й на міжпартійних відносинах. Бундівці, наприклад, визнавали необхідність єднання з РСДРП у практичній роботі. Однак намагались зберегти організаційну незалежність або об'єднатися на федеративній основі при збереженні повної самостійності в питаннях діяльності серед єврейських робітників. Принципова позиція РСДРП щодо злиття в єдиній партії всіх національних організацій сприймалась не як інтернаціоналізм партійного будівництва заради загальних цілей класової боротьби, а як прояв партійного шовінізму, проти якого необхідно вести ідейну боротьбу.

Бунду як політичній партії належить велика заслуга у створенні РСДРП. Із дев'яти делегатів I з'їзду РСДРП (1898 р.) п'ять мали єврейське походження, три делегати представляли Бунд. Він увійшов в загальноросійську соціал –

демократичну партію як автономна організація в питаннях щодо роботи серед єврейських робітників. У першій половині 1903 р. Бунд остаточно сформулював свою позицію в організаційному питанні загальнопартійного будівництва, ультимативно вимагаючи визнати його «єдиним представником єврейського пролетаріату». II з'їзд РСДРП рішуче відхилив ультиматум бундівців. У відповідь делегація Бунду, покинувши з'їзд, заявила про свій вихід із РСДРП [2, с. 428, 440, 501–514].

У 1906 р. на IV з'їзді РСДРП М.І. Лібер–Гольдман, констатує зміни в політичній ситуації, розширення робітничого руху в умовах революції, а також указуючи на негативні наслідки недовіри і злостивості, що виникли в стосунках двох партій у результаті розриву організаційних зв'язків, сказав (цитуюмо мовою оригіналу. – Авт.): «Социал – демократия должна делать из этого тот практический вывод, что классовая борьба пролетариата всей страны требует существования единой, сильной, сплоченной партии... РСДРП будет охватывать все стороны жизни и постепенно будет выливаться именно в ту организационную форму, которая нам представляется в виде единой сильной партии, опирающейся на пролетарские массы каждой национальности... И вот перед нами два пути: одни говорят, что Российская социал – демократия стоит на одном организационном принципе, мы – на другом; будем же вести борьбу до тех пор, пока друг друга не съедим. Другие говорят: Российская социал–демократия стоит на одном принципе, мы на другом, но у нас с Российской социал – демократией общее все от начала до конца: у нас одна программа, одна тактика, одни стремления, одно прошлое, одно будущее. Мы спрашиваем себя: какой же путь является для нас наиболее целесообразным?» [10, с. 428–429]. У період революції обидві партії в багатьох ситуаціях діяли спільно, що, безумовно, згладжувало гостроту їх протистояння. Політична ситуація вимагала поновлення організаційних партійних зв'язків. Але наскільки обидві партії були готові до вирішення цієї проблеми?

Для більшовиків не існувало альтернативи територіальному принципу створення та діяльності парторганізацій. Більш того, у проекті резолюції,

підготовленому до IV з'їзду, вони стверджували, що переважна більшість партій уже відмовилась від федералістського принципу, у багатьох містах функціонують об'єднані комітети національних соціал–демократичних організацій. На їх думку, майбутній з'їзд повинен використати накопичений досвід щодо формування об'єднаних комітетів у кожній місцевості, розробити найефективніші заходи для повного й остаточного злиття всіх національних соціал – демократичних партій Росії в єдину РСДРП [10, с.486]. Меншовики спеціального проекту резолюції не готували, але на самому з'їзді рішуче підтримували платформу більшовиків.

Якщо СДПІЛ та ЛСДРП (СДЛК) об'єдналися з РСДРП на основі того, що визнавалися територіальними організаціями, які ведуть роботу серед робітників усіх національностей, що проживають на відповідній території, та об'єднують діяльність усіх парторганізацій, то Бунд увійшов до складу РСДРП як соціал – демократична організація єврейського пролетаріату, не обмежена в своїй діяльності районними межами. Обидві партії пішли на поступки. Компроміс був явним і свідомим, тому що в лавах обох партій існували радикально налаштовані групи, які вважали неприпустимим поєднання територіального і національного принципів у партійному будівництві. Тому перед делегатами з'їзду виникла дилема: або – або. Причому слід відзначити, що на відміну від деяких сучасних дослідників делегати–бундівці жодного разу у ході дискусії не дорікали РСДРП в ігноруванні національного питання. Мова йшла про єдність партії в багатонаціональній країні та способи об'єднання робітників різних національностей заради спільної боротьби проти самодержавної влади. Прибічники або супротивники об'єднання намагалися ґрунтовно викласти свою позицію.

Аргументи «за» об'єднання РСДРП та Бунду: Бунд раніше входив до складу РСДРП. Навіть після II з'їзду РСДРП обидві партії часто–густо стикалися між собою. Виникло набагато більше підстав для об'єднання РСДРП з Бундом, ніж з будь–якою іншою національною організацією;

партійні принципи залишались незмінними, але революційні події в Росії вимагали об'єднання всієї соціал–демократії; в результаті об'єднання діяльність центральних установ і місцевих організацій Бунду перетвориться в технічну роботу, а Бунд як такий втратить значення самостійної політичної організації; об'єднана партія матиме значно кращий якісний склад, у партійні організації увійдуть прекрасно організовані єврейські пролетарії, яких слід використати в загальних інтересах; РСДРП зацікавлена в роботі серед єврейського населення в усіх регіонах країни; об'єднана партія завдяки Бунду поближчає до єврейського пролетаріату; процес об'єднання повинен бути питанням техніки, а не боротьби за принципи; з практичної точки зору набагато краще дати Бунду право національної організації, ніж можливість виступати особливою партією; принципові розбіжності занадто роздуті; дійсно широка пролетарська партія не повинна лякатися суперечок, тим більше, що між РСДРП та Бунтом не існує протиріч у питаннях теорії марксизму, програми й тактики; розбіжності з організаційного питання можуть бути подолані в межах єдиної партії у ході ідейної боротьби, яка врешті–решт сприятиме вирішенню спірних проблем та встановленню правильної позиції; об'єднання обох партій необхідно для успішної боротьби проти сіонізму.

Аргументи «проти» об'єднання РСДРП та Бунду: жодних підстав для компромісу не існує взагалі, бо ані РСДРП, ані Бунд не змінили своїх позицій щодо організаційного питання; РСДРП завжди виступатиме за територіальну автономію, проти принципу федерації; Бунд не відмовляється від ролі політичного керівника єврейського пролетаріату, не перетворюється в технічну організацію; відмова від об'єднання з Бундом не ізолює єврейський пролетаріат від загальноросійського революційного руху, тому що у складі РСДРП перебуває достатня кількість єврейських робітників, які спроможні забезпечити вплив російської соціал–демократії на єврейське населення; для успішної боротьби проти самодержавства російським соціал – демократам необхідна загальна організація всіх національностей; Бунд може входити в її склад лише на правах автономної організації єврейського пролетаріату;

об'єднання РСДРП з Бундом може стати прецедентом для робітників інших національностей, що загрожує принципу інтернаціоналізму та єдності партії; на відміну від СДПіЛ та ЛСДРП (СДЛК) Бунду для об'єднання з РСДРП бракувало матеріальної основи – чітко визначеної території діяльності.

Прибічники та супротивники об'єднання ставили на порядок денний різнопланові питання. Одні делегати в ході обговорення з'ясовували теоретичні проблеми, зокрема несумісність територіального принципу організації партії з федеративним, інші – акцентували увагу на практичних аспектах щодо припустимості або неприпустимості компромісу тощо. На нашу думку, настрої більшості делегатів щодо проекту договору про об'єднання найбільш показово висловив представник РСДРП Р. А. Цейтлін (цитуюмо мовою оригіналу. – Авт.): «...Если бы проект договора был построен на основе чистого федерализма, он был бы для нас неприемлемым, так как при помощи федерализма Бунд, войдя в партию, раздавил бы ее в своих объятиях. Если же вытравить из договора всякие признаки федерализма, то Бунд будет раздавлен в объятиях партии. Ни мы, ни Бунд не можем согласиться на самоуничтожение. Поэтому, так как объединение необходимо во что бы то ни стало, оно может совершиться лишь при помощи обоюдных уступок. С этой точки зрения я считаю вполне приемлемым проект комиссии» [10, с. 437].

Об'єднання Бунду з РСДРП розширило можливості його участі у вирішенні питань загальноросійського соціал–демократичного руху. Принаймні численні критики революційних партій уже не зловтішалися через те, що Бунд нібито існував «поза» РСДРП. Якщо на IV з'їзді РСДРП Бунд представляли 3 делегати, то на V з'їзді – 57 [8, с. 626–627,629; 10, с. 541]. У 1906–1910 рр. бундівці Р. А. Абрамович, А. І. Кремер, В. Д. Медем, М. М. Розен, І. Л. Айзенштадт, А. І. Вайнштейн, Ф. М. Койген, М. І. Лібер входили до складу ЦК. Крім того, у 1910 –1911 рр. Ф. М. Койген і М. І. Лібер працювали в Закордонному бюро ЦК РСДРП.

Суперечливість взаємодії РСДРП з національними організаціями полягала в тому, що останні отримали якийсь «особливий» статус, що

викликало невдоволення з боку російських місцевих організацій та закордонних груп сприяння РСДРП. СДПіЛ та ЛСДРП (СДЛК) визнавалися територіальними організаціями, однак жодний обласний комітет РСДРП не міг зрівнятися з ними в обсязі повноважень. Бунд взагалі не був пов'язаний у своїй діяльності територіальними рамками. У Базелі (грудень 1908 р.) відбувся з'їзд груп сприяння РСДРП, на якому дискусія щодо компромісів з принципових питань партійного будівництва розгорнулася з новою силою. У резолюції «З питання про об'єднання з національними соціал – демократичними організаціями» були сформульовані тактичні завдання (утворення загальної комісії, порядок роботи організації, питання агітації та пропаганди,) та стратегічні цілі (повне злиття партійних організацій) [7, с.73]. Партії зберегли свої програми, мали широку автономію в регулюванні організаційних відносин, самостійно проводили агітацію та пропаганду, визначали необхідність участі (або неучасті) у загальнопартійних з'їздах і конференціях. Часто–густо було неможливо чітко відокремити автономістську модель об'єднання партії від федералістської.

Навіть при такому формальному стані речей національні партії не зберегли позиції «стороннього спостерігача» у боротьбі більшовиків проти меншовиків – основних фракцій РСДРП. У роки першої російської революції вони більше симпатизували більшовикам. Зокрема, Бунд виступив ініціатором скликання декількох міжпартійних конференцій, солідаризувався з більшовицькою фракцією РСДРП з тактичних питань, підтримав бойкот Булігінської та I Державної дум, союз пролетаріата і селянства, виступив проти лозунгу утворення кадетського міністерства. У період реакції, коли завдання реорганізації РСДРП у нових політичних умовах перетворилося в першочергове питання, національні соціал–демократичні партії спробували примирити основні фракції. Але ідейна боротьба була настільки нищівною, що керівництво цих партій було вимушено відмовитися від нейтральної точки зору, перенести дискусію про «історичну правоту» більшовизму та меншовизму в свої власні партійні організації, однозначно визначитися в

міжфракційній боротьбі, що в свою чергу спричинило внутрішню кризу, розкіл на прибічників більшовиків і меншовиків у лавах національної соціал-демократії. У довоєнні роки Бунд загалом підтримував меншовиків.

Насамкінець слід звернути увагу на деякі історіографічні оцінки Бунду радянською історико-політологічною думкою 70–90 рр. ХХ ст. [3, с. 74–86; 9, с. 13–48; 11, с. 5–81]. Як кваліфікувався Бунд у загальній класифікації політичних партій Росії? Бунд – це: ліва антисіоністська єврейська партія, що діяла в декількох європейських країнах; ліво-соціалістична партія; єврейська соціалістична партія в Росії, Польщі та США; націоналістична організація напівпролетарських прошарків єврейських ремісників західних губерній Російської імперії, носій ідей націоналізму та сепаратизму в російському робітничому русі; дрібнобуржуазна націоналістична організація, що об'єднувала головним чином єврейських ремісників західних областей Росії, яка спочатку проводила соціалістичну пропаганду, а потім перейшла на позиції націоналізму; єврейська соціалістична організація, що об'єднувала єврейських ремісників західних областей Росії, в яку входили також відомі в російському соціалістичному русі інтелігенти – професійні революціонери; єврейська соціалістична організація в смузї осілости, що висунула соціал-демократичну програму; опортуністична дрібнобуржуазна націоналістична організація; дрібнобуржуазна націоналістична партія, яка підтримувала «економістів» та меншовиків; політична партія, що об'єднувала єврейських робітників та ремісників західних областей Російської імперії.

У контексті взаємин Бунду з РСДРП зауважимо, що, по-перше, в останні десятиріччя гостро критикується «соціал-демократичне минуле» Бунду, але вже з неоліберальних позицій; по-друге, не можна не помітити, що об'єктивно сформованою парадигмою, сукупністю своєрідних «цінностей» для визначення різнобарвних критеріїв оцінки Бунду стала саме РСДРП, її соціальна база, ідеологічна спрямованість, регіони діяльності, закономірності та особливості (роль інтелігенції, значення професійних революціонерів, наявність непримиренних фракцій) партійного будівництва; по-третє,

відбувалося зведення в канон того чи іншого факту теоретичного або конкретно–історичного характеру.

Бібліографічні посилання

1. Балабанова А. Моя жизнь – борьба: Мемуары русской социалистки. 1897 – 1938 / А. Балабанова. – М., 2007.
2. Второй съезд РСДРП. Июль–Август 1903 года: Протоколы.–М., 1959.
3. Даддани Л.Я. Критика идеологии и политики социал–сионизма / Л.Я. Даддани. –М., 1986.
4. Политические партии России: История и современность / Под ред. А.И. Зевелева, Ю.П. Свириденко, В.В. Шелохаева.–М., 2000.
5. Политические партии России. Конец XIX–первая треть XX века: Энциклопедия / отв. ред. В. В. Шелохаев.– М., 1996.
6. Программы политических партий России. Конец XIX – начало XX вв. / отв. ред. В. В. Шелохаев. – М., 1995.
7. Протоколы Базельского съезда заграничных групп РСДРП. – Paris, 1909.
8. Пятый (Лондонский) съезд РСДРП. Апрель–май 1907 года: Протоколы. – М., 1963.
9. Романенко А. З. О классовой сущности сионизма: Историографический обзор литературы / А. З. Романенко. – Л., 1986.
10. Четвертый (объединительный) съезд РСДРП. Апрель (апрель–май) 1906 г. Протоколы. – М., 1959.
11. Шестак Ю. И. Борьба большевистской партии против национализма и оппортунизма Бунда / Ю. И. Шестак. – М., 1980.

УДК 347.44(477)

В. І. РЕЗНИКОВА

Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара

МОМЕНТ УКЛАДЕННЯ ДОГОВОРІВ: ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ

Розглянуто проблемні питання визначення моменту укладення договорів та розмежування понять „неукладений договір” та „недійсний договір”. Ключові слова: момент укладення договору, неукладений договір, недійсний договір.

Рассмотрены проблемные вопросы определения момента заключения договоров и размежевания понятий «незаключенный договор» и «недействительный договор». Ключевые слова: момент заключения договора, незаключенный договор, недействительный договор.

Considered problematic issues determining the time of contract and demarcation of concepts "is not entered into the contract" and "invalid agreement." Key words: time of the contract is not concluded contract, void contract.

На сучасному етапі розвитку суспільних відносин перед законодавцем України виникає, з одного боку, необхідність конкретного та раціонального